

DALIA TRAŠKINAITĖ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

NAUJA ARCHITEKTŪRA SAUGOMOSE TERITORIJOSE

New Architecture in Protected Territories

SUMMARY

New architectural concepts emerged in the already existing old environment and correlated with the concept and perception that the existing old buildings are relics of the past and valuable for the future, as they survived. With the development of this concept and the eventual formation of the heritage protection system and its provisions, the question of the meaning of authenticity also emerges, which is assessed by analyzing cases of new construction in historical environments, as well as the question of reconstruction, restoration and basically a copy of a building of a certain era. The opposition between the new and the old became evident during the period when architectural modernism started to dominate. This opposition remains important in the context of sustainable urban development. The article analyses the reasons for the emergence of the problem of new architecture in protected areas, revisits its genesis and examines historical concepts of relationship between the new and the old buildings.

SANTRAUKA

Naujos architektūros koncepcijos jau esamoje senojoje aplinkoje atsirado ir koreliavo su samprata bei suvokimu, kad esami seni pastatai yra praeities relikvai ir jie vertingi ateičiai tokie, kokie išliko. Šiai sampratai plėtojantis ir galiausiai susiformavus paveldo apsaugos sistemai bei jos nuostatomis, įvertinant naujos statybos pastatus istorinėje aplinkoje, rekonstrukcijas, atstatymo ir iš esmės tam tikro laikotarpio pastato kopijos atvejus, tampa taip pat reikšmingas autentiškumo klausimas. Naujo ir seno priešprieša išryškėja, įsigalėjus architektūriniam modernizmui. Jos padariniai išlieka aktualūs ir tvaraus miesto vystymosi kontekste. Šiame straipsnyje aptariama, dėl kokių priežasčių kyla problemų, kuriant naują architektūrą saugomose teritorijose, nagrinėjama jos genėzė, analizuojamos senų bei naujų pastatų dermės istorinės koncepcijos.

RAKTAŽODŽIAI: nauja architektūra, paveldo apsauga, istorinė aplinka, tvarumas.

KEY WORDS: contemporary architecture, heritage protection, historical environment, sustainability.

IVADAS

Atsiradusios naujos architektūros įsiterpimo į seną, jau susiformavusią teritoriją koncepcijos koreliavo su suvokimu, kad seni, išlikę savo tuomete forma pastatai yra vertingi ateičiai praeities relikvai. Vystantis paveldo verčių suvokimui, galiausiai susiformuojant paveldo apsaugos sistemai ir jos nuostatomis, taip pat išky-la ir autentiškumo reikšmės klausimas – jo nevalia užmiršti, analizuojant naujos statybos atvejus istorinėse aplinkose, aptariant rekonstrukcijos, atstatymo ir iš esmės tam tikro laikotarpio pastato kopijos klausimus. Praeities ir dabarties kolizijos nuolat patiriamos. Pasak kinų mąstytojo Konfucijaus, praeitis yra svarbi, todėl, jei norime pažinti ir apibrėžti ateitį, tyrinėkime praeitį. Akivaizdu, kad visų kultūrinių kraštovaizdžių, vietovių praeities istorijos sluoksniai reikšmingai prisideda prie charakteringo pačių vietovių kūrimo, išsaugo atmintį, taip ne tik primena praeitį, bet ir formuoja ateitį. Naudojantis sukaupta istorinio laiko patirtimi, artefaktais, nuolat išskildavo prieš-prieša: rekonstrukcija *versus* autentika. Atsiradus naujoms projektavimo ir statybos technologijoms, pastatai, dailės kūriniai ir praeities artefaktai skirtingais istoriniais laikotarpiais buvo pakartotinai (sąžiningai arba apgaulingai) kopijuojami. Tomis kopijavimo galimybėmis pasinaudodavo valdovai – jie, kontroliuodami mediją bei manipuliuodami ja sau palankia linkme, sukurdavo reikiamą istoriją, o tuometei visuomenei tapdavo sunku priimti ekspertinę nuomonę bei faktus. Todėl visuomenei būdavo įperšama tai, ką ji buvo įpratinta matyti ir ko

norėti (Darlington 2020: 14–16). Kitas problemiškas miestų istorinės kaitos klausimas – apie tradicijos ir naujumo ideologijos santykius bei sąveikas.

Svarbu analizuoti šiuolaikinės architektūros kontekstą, žvelgiant iš šių dienų perspektyvos. Aiškinantis pastatų istoriją dabartyje ir apskritai istorinius dalykus, artefaktus, istorijai vykstant, būdavo dažnai ir atsitiktinai sumaišomos praeities realijos ir perspektyvos (Leach, 2010: 116). Iš čia kyla opi istorinės architektūros traktavimo problema, nes objektai, išlikę iki šiandien, taip pat neišvengiamai įgyja ir šiuolaikinę reikšmę, tampa nepakeičiamais dabarties sociokultūriniais ištekliais, tam tikrais materijos ir prasmės deriniais (Kuipers, de Jonge 2017: 66). Vienas svarbiausių paveldosaugos dėmenų yra autentiškumas ir jo suvokimas, todėl natūraliai kyla klausimas, ar maksimalus autentiškumas yra galimas ir pasiekiamas, kai kalbame apie istorinį miesto kontekstą, nes jis susiformuoja per ilgą laiką ir įgauna naujas formas. Neverbalinis dialogas tarp praeities, dabarties ir ateities yra viena savybių, kuria pasižymi pastatai, juos panaudojant dar kartą (*Leeuwarden declaration*, 2018).

Nagrinėjant iki šiol aktualią naujos ir istorinės architektūros tarpusavio santykio temą bei iš šios priešpriešos / sąveikos iškylančias vertės, dermės, estetines bei kt. problemas, būtina atsižvelgti į skirtingus istoriškai ankstesnius metodus, taikytus iš naujo panaudojant pastatą, statytą anksčiau nei tuometinis laikas, suformavusius jo tolesnį būvį – naujai peržiūrima visa pastato genezė, įvykę perstaty-

mai (rekonstrukcijos, pakartotini panaudojimai / pritaikymai), pastato dalių ar jo visumos nugriovimai ar atstatymai. Tokie diskusijoje, kai bandoma surasti istorinę „tiesą“, išryškėja požiūriai, paremti dviem principais: etika ir estetika. Vie-

na vertus, istorinis pastatas suvokiamas kaip istorinis dokumentas (etika), kita vertus, pastatą stengiamasi atkurti, prikelti tam tikrą tariamą (nes iki galo neaišku, kokia ji buvo) galybę, prarastą laikui bėgant (Kuipers, de Jonge 2017: 69).

NAUJOS ARCHITEKTŪROS ISTORINĖJE APLINKOJE PROBLEMATIŠKUMAS

Drastiškai keičiantis architektūros kūrimo ir raiškos principams bei teorijai, iškilo ir tapo opus naujų pastatų istorinėje aplinkoje dermės klausimas. Per pastaruosius 200 metų architektūra sparčiai vystėsi. Anksčiau dėl ribotų metodų ir medžiagų prireikdavo dešimtmečių ar šimtmečių, kol susiformuodavo tam tikras architektūros stilius, be to, pati forma, tūriai išlikdavo nepakitę (Cavaglieri 1980: 38). Esmingas pokytis įvyko, pasikeitus statybų technologijoms, atsiradus naujų medžiagų ir gerokai pagreitetus stiliaus formavimosi laikui. Istorijai vystantis kiekvienas naujas architektūros stilius keisdavo kitą, formuodamas savo identitetą, tad iš esmės iki XX a. pr. moderniosios architektūros raida buvo ganėtinai nuosekli. Nors, naujam architektūros stiliui keičiant seną, netrūkdavo tam tikrų kolizijų, be to, keitėsi įvairių reiškinių vertinimai laikui bėgant. Tik iš laiko distancijos žvelgiant, vientisa sistema suvokiama kaip konkretus stilius, tuomet nusistovi to stiliaus pavadinimas bei objektyvesni vertinimai, kita vertus, sąmoningai kuriami stiliai atsirado tik XIX a. pab. (Kasperavičienė 2003: 101). Spartus architektūrinis pokytis taip pat sudarė sąlygas greičiau keistis miesto vaizdui, kad ir koks jis būtų. Tokios dras-

tiškos aplinkos permainos neretai pakenkia psichologiniam žmogaus stabilumui, jos gali net sukelti dezorientaciją aplinkoje (Lynch 1960), todėl „ateities jaudulys turi būti tvirtai susietas su praeities saugumu“ (Ashworth, Howard 2008: 109). Dėl šios priežasties kiekvienas aplinkos, ypač jau ilgą laiką susiformavusios, pokytis taip pat reikšmingai veikia ir jį patiriantį / suvokiantį asmenį bei žmonių grupę.

Modernizmo laikotarpiu, siekiant kuo modernesnio, patogesnio ir ypač higieniško miesto, dėmesys buvo kreipiamas į gyvenamosios architektūros racionalumą. Senamiesčio pertvarkymo idėjos daugelyje Vakarų Europos šalių laikytos progresyviu mąstymu, pavyzdžiui, garsusis G. E. Haussmanno Paryžiaus pertvarkymo planas (1853–1870 m.) (Benevolo 1971: 61) ar vėlesnė (1925 m.) Le Corbusier vizija *Plan Voisin* (1968 m.) (von Moss 1975: 36). Lietuvoje, pavyzdžiui, Vilniuje, sovietiniu laikotarpiu būta įvairių senamiesčio rekonstrukcinių ir pertvarkymo projektų. Planuota įgyvendinti kardinalius sprendinius, remiantis pažangiausiasias Sovietų sąjungos miestų planavimo ir rekonstrukcijos principais bei metodais. Rūpintasi, kad būtų patogų judėti mieste: platintos esamos gatvės, tiestos magistra-

lės per senamiestį, taip sugriaunant reikšmingą dalį teritorijos pastatų (to pavyzdys – 1953 m. Vilniaus senamiesčio generalinis planas). Kaip atsvara šiam visuotinai matomam požiūriui, paremtam racionalumu ir pragmatizmu, XIX a. II pusėje pradedamos formuoti idėjos kultūrinio pagrindu ir imama sieti miesto ateitį su jo praeitimi. Taip besikurianti istorinio urbanistinio paveldo apsauga tapo kita puse, išlaikančia pusiausvyrą, vykstant naujiems urbanizacijos procesams. Susiformavęs požiūris, kad miestas atspindi įvairiausių skirtingus kultūrinius sluoksnius, kur vertinami miesto istorinės raidos, kaitos ženklai, padarė įtaką tolesniam miesto, kaip erdvinės visumos, vertinimui ir padėjo reikšmingai pakeisti teisinius dokumentus.

Senomis architektūrinėmis struktūromis buvo rūpinamasi jau senovės Egipte, taip pat Mesopotamijoje, Vidurio rytuose, tik šis rūpestis nebuvo nei sąmoningas, nei objektyvizuotas. Kai kurių statinių išsaugojimo praktika buvo grindžiama statišku politeistinės religijos požiūriu į pasaulį, kuriuo vadovaujantis, sakralumas yra persipynęs su suvokiama tikrove (Glendinning 2013: 10), o stabilumas tapęs norma, tradicija ir viso ko esmė. Senovės Graikijos žmonės iš esmės laikė etine pareiga apsaugoti religinius bei kai kuriuos pasaulietinius paminklus (Glendinning 2013: 11). Žinoma, jog Antikos laikais, pavyzdžiui, Senovės Romoje, buvo taikomos konkrečios taisyklės, padedančios užtikrinti, kad nauji pastatai mieste darniai įsiliėtų į jau esamą kontekstą, reikėjo visapusiškai pažinti vietovę, kad naujas pastatas atlieptų jos charakterį. Tokia praktika nusakyta I a. pr. Kr. Vitruvijaus veikalą *De Architectura* / *Dešimt knygų apie archi-*

tektūrą vadove (Jokilehto 2002: 2), nors sunkiau identifikuoti, koks ryškus buvo tuometinis istorinis suvokimas, nes didesnis dėmesys skiriamas naujiesiems pastatams ir jų kokybei.

Taip pat visu architektūros gyvavimo laikotarpiu resursus, kuriais tuo metu disponuota, buvo linkstama panaudoti naujiems objektams statyti. Pavyzdžiui, Šv. Petro bazilika Vatikane buvo statoma, panaudojant Koliziejaus akmenis, o Šv. Sofijos soboras Konstantinopolyje sukurtas, pertvarkius dalį romėnų šventovės. Siekiant plėsti krikščionybę ir į atokesnes Europos vietas, ankstyvosios krikščionybės laikotarpiu buvo viešai deklaruojamas siekis gerbti vietos kultūros tradicijas. Dažnai bažnyčios statytos šalia ankstesnių šventų vietų, kalvų, šulinių ir pan. Tuo pačiu metu buvo kryptingai naikinami ankstesni reliktai ir įtvirtinami nauji, turintys svarbią kultūrinę simboliką, pavyzdžiui, šventi akmenys buvo transformuojami į krikščioniškus simbolius, kryžius. Viduramžiais laikytasi minties dar kartą panaudoti ankstesnes krikščioniškas vietas, jas rekonstruoti, perstatyti (Glendinning 2013: 24). Pakartotino panaudojimo tradicija (*adaptive reuse*), besiremianti tvariais principais, gaji nuo ankstyvųjų laikų, jei neatsižvelgiama į kitas kultūrinės, etinės ir pan. vertes. Tokiam normalizuotam bei atsikartojančiam perstatymų ir rekonstrukcijų procesui, nuolat vykstančiam mainantis istoriniams stiliams, žvelgiant iš šių dienų perspektyvos, įtakos turėjo technologinės galimybės, estetinis požiūris ar tiesiog įsivyravusi nauja stilistinė mada. Neatsitiktinai tokias permainas patirdavo reikšmingiausi miesto objektai, sakraliniai pastatai – įvairi jų stilių eklektika išlikusi iki šių dienų.

PAVELDO APSAUGOS KŪRIMOSI PROCESAI IR NAUJA ARCHITEKTŪRA

XVIII a. pab. Europoje vyravusios romantizmo idėjos paskatino atsigręžti į praeitį, puoselėti istorinį sąmoningumą ir siekti mokytis iš ankstesnių amžių patirties. Tai pagrindė suvokimą, kad neatšakingai keičiama aplinka, destruktivūs pokyčiai, naikina ryšį su praeitimi. XX a. antroji pusė – laikas, kai sisteminamas ir analizuojamas architektūros bei paveldotvarkos palikimas, plačiau į jį gilnamasi. Lietuvoje panašūs architektūros paveldotvarkos darbai valstybiniu lygmeniu pradami XX a. pr. pirmajame dešimtmetyje. Siekiant išryškinti architektūrinę vertę, imtasi konservavimo bei restauravimo darbų Vilniaus Šv. Onos bažnyčioje (Butkevičienė 2014: 29, 37).

XIX amžiuje iš naujo įsitvirtina idėja, kad paveldas yra tapatumo dalis ir atspindys, o praeities paminklai turi būti restauruojami, nes yra kolektyvinio tapatumo simboliai. Didelį postūmį keisti statinius, kraštovaizdžius, miestovaizdžius suteikė sparti industrializacija, ekonominės, socialinės bei politinės revoliucijos, o tai skatino itin puoselėti ryšį su praeitimi, teikiantį vilties ateičiai. Šiuo ankstyvuoju paveldotvarkos laikotarpiu (XIX a. I. p.–XX a. I. p.) požiūris į paveldo objektą buvo romantizuotas, tuo metu pradėjo vyrauti restauravimo ir konservavimo koncepcijos, vėliau peraugusios į paveldotvarkos darbus (Vinas 2005). Čia išryškėjo dvi viena kitai opnuojančios idėjos, kurioms atstovavo ryškios asmenybės: „stilistinio restauravimo“ (Viollet-le-Duc) ir priešinga, nukreipta prieš tokį restauravimą (Johno

Ruskinio doktrina). E. Viollet-le-Ducas, restauruodamas pastatus, naudojo naujas medžiagas bei metalines konstrukcijas, taip sumažindamas materialaus pastato autentiškumą, nors ilgainiui šį konstrukcijų tvirtinimo būdą imta naudoti ir XX a. antrojoje pusėje (Jokilehto 1986: 284). Žvelgiant iš šiandienos perspektyvos, tokie restauravimo būdai kritiškai vertinami, nes įteisina istoriškai susiklosčiusių architektūros kompozicijų ardymą (Butkevičienė 2014: 30).

Šie procesai ir su architektūriniu modernizmu plačiai įsigalėjusi teorija, kad pastatas yra atskiras meno kūrinys, o jį supanti aplinka neturi jokios reikšmės, buvo tiesioginis pretekstas imtis urbanistinių pokyčių (taip sunaikintos tam tikros senamiesčio dalys). Tai įėjo į paveldotvarkos istoriją, atspindinčią laikotarpio tendencijas. E. Viollet-le-Duco idėjinėms restauravimo nuostatoms oponavęs istorikas Johnas Ruskinas (1819–1900), laikomas vienu iš moksliniais tyrimais paremtu paveldo objektų konservavimo mokyklos atstovų, teigė, kad restauruojant daroma milžiniška žala pastatams, o jų gyvavimo ciklas yra baigtinis. Mokslininkas teigė, kad mintis, jog galime atkurti pastatą, yra melas, kuriuo mes save apgaudinėjame, „nes neįmanoma restauruoti kitados turėtos pastatų didybės ir grožio, kaip neįmanoma prikelti numirėlio“ (Ruskin 1989: 14). Todėl vargu ar išvis įmanoma suderinti iš principo viena kitą neigiančias J. Ruskinio ir Viollet-le-Duco pozicijas: išsaugoti objekto pirminį būvį ir kartu istorijos paliktus

ženklus objekte. Dėl skirtingai traktuojamo paveldo nėra viena iš šių teorijų svariai nedominavo prieš kitą, ir pasiektas bendras sutarimas. Jis 1931 m. įtvirtintas Atėnų chartijoje, o vėliau tai tapo teisine forma, padedančia išreikšti ir kitas paveldo apsaugos idėjas. 1964 m. pasirodžiusioje Venecijos chartijoje, viename įtakingiausių iki šiol paveldosaugos dokumentų, buvo reikšmingai atsižvelgta į prieš metus paskelbtą meno istoriko Casere'o Brandi tekstą, kuriame autorius pabrėžė, kad svarbiausia yra kiekvieno saugomo objekto estetiškos vertės ir į jas būtina atsižvelgti, priimant sprendimus, restauruojant ir pan. (Brandi 1994: 37–38). Remiantis šiomis idėjomis, paveldo apsaugos srityje sutelktas dėmesys į vaizdines vertes.

XX a. išryškėjo poreikis institucionalizuoti profesionalią pastatų apsaugą, pasitelkiant teisės aktų kūrimo bei švietimo priemones, taip pat atsirado drastiškas tarptautinis modernumo kultas, judėjimas, priešingas išsaugojimui ir tęstinumui. Pažangos ideologijai pasidavę žymiausi architektai, paveikti naujų technologijų, statybos medžiagų ir jų teikiamų neva neribotų galimybių, palaikė radikalų požiūrį į paveldą, atsisakydami saugoti tradicines praeities formas, naudoti ornamentus pastatuose (Kuipers, de Jonge 2017: 71). Tuometiniai architektai skelbė, esą pažangų saugoti, konservuoti atrinktas istorinių pastatų grupes, o ne patį istorinį audinį. Būtent toks požiūris, kuriuo siekta išryškinti kontrastą tarp seno ir naujo, pakeitė paveldo pastatų ir istorinių statybos technikų supratimą bei vertinimą. Nauji didelių gabaritų pastatai bei rekonstruojant atliekami griovimai

istorinėje aplinkoje po Antrojo pasaulinio karo leido patirti sąmoningą kontrasto brutalumą. Tai paskatino sparčiau kurti tarptautiniu mastu architektūrinės, urbanistinės paveldo apsaugos chartijas ir galiausiai sudaryti Pasaulio paveldo konvenciją (1972).

Kontekstualumo paieškos, kuriant naujus pastatus istorinėje aplinkoje, juos rekonstruojant arba pristatant naujų priestatų, išgalėjo jau postmodernizmo laikotarpiu ir dabar dominuoja. B. Broilino studijoje (1980) pateikiama pavyzdžių, kuriuose architektūra pasirodo kontekstuali, užtikrinanti vizualinę integraciją tarp įvairiais laikotarpiais bei stiliais statytų pastatų. Autorius laikė, kad tokia architektūra, jei naujas intarpas yra perėmęs tam tikras jų nuorodas, kontekstuali požiūriu harmoningiau dera su esamais pastatais. Jei būtų surasta pastebimų sąveikų architektūriniame kontekste, kaip teigė tyrėjas, tai užtikrintų naujo objekto vizualinį tęstinumą esamoje aplinkoje. O jų reikėtų ieškoti, remiantis lyginamuoju fasadų vertinimo principu. Daug dėmesio vertėtų skirti fasadams, kuriuose gausu mažų detalių, formuojančių bendrą vizualinę tekstūrą, – šie elementai dažniausiai gali sukurti vizualinį konteksto bendrumą tiek istoriniuose, tiek naujuose pastatuose. Tačiau toks požiūris gana vienpusiškas. Kuriant šiuolaikinę architektūrą, simbolikos, intertekstų ieškojimą keičia prasmės paieškos senuose pastatuose, jų formose, kaip intelektualiose sistemose. P. Byardas (1998) išskiria tris senųjų pastatų priestatų tipus (rekonstruojant pastatus), pagrįstus reikšme: naujasis priestatas, sukurtas remiantis senuoju, pra-

plečia senojo reikšmes, skatina kurti naujas reikšmes arba sąmoningai transformuoja senąsias.

Greta įsigalėjusio architektūrinio modernizmo, vystėsi ir plėtojosi tradicinės, klasikinės architektūros krypties judėjimas. Moderni tradicinė architektūra (ji taip vadinama, nes vystėsi moderniuoju laiku), arba šiuolaikinė klasikinė architektūra, kaip sistema, kūrėsi postmodernizmo laikotarpiu. Nors ir teigiama, kad jų principai, forma bei tikslai skyrėsi, vis dėlto pats postmodernizmas sudarė prielaidas plėtotis moderniai tradicinei architektūrai. Šios krypties architektai pasižymėjo idėjinio bendrumu. Be to, jie atmetė mintį, kad menininkas, architektas turi kurti naujoves, kurios esą nulemtos to laiko dvasios. Atvirkščiai, postulavo, jog žmogaus prigimtis taip sparčiai ir drastiškai nekinta. Be to, šią tendenciją išreiškiantys autoriai mano, kad nėra tokio laikotarpio, kurį būtų taip lengva supaprastinti, nes juk kiekviena epocha kupina sudėtingų ir prieštarų tenden-

cijų. Leonas Krieras skelbia, jog tradicinės (klasikinės) architektūros principai, tokie kaip harmonija, stabilumas, naudojimo patogumas, atliepia esminius bet kokius žmogaus kūrybos tikslus (Krier 2009: 251). Šiuos šiuolaikinės klasikinės architektūros šalininkus sieja bendra prielaida, kad estetiškas sprendimas yra nesąmoningas ir nekonceptualus, o tai reiškia, kad jis paremtas jausmu, kylančiu, apmąstant architektūrines formas, kurių estetinė vertė – tinkamas jų suvokimas (Jadrešin-Milic 2015: 30). Modernistai akcentavo istorijos požiūrį, pagrįstą stilistiniu lūžiu, kur vieną laikotarpį keičia kitas, o šie šiuolaikiniai tradiciniai architektai siekia išlaikyti tęstinumą to, kas iki tol vystėsi ir veikė architektūroje, nekeldami dermės klausimo kaip būtinybės, nes iki šiol buvusi tradicija gyvuoja toliau. Tokio tęstinumo laikymasis, semiantis patirties iš ankstesnės tradicijos, remiantis jų suvokimu, ir būtų teisingiausias kelias, net giliai neanalizuojant seno ir naujo problemos.

TVARŪS SPRENDIMAI ISTORINĖJE APLINKOJE

Žvelgiant į urbanistinį paveldą visuose miestuose, kiekvienas naujas objektas toje teritorijoje atrodo kaip nauja intervencija į visumą, todėl įvairūs įsiterpimai į istorinę aplinką, kultūrinį kraštovaizdį pertvarko, papildo esamą sistemą, dažniausiai siūlydami naujų priemonių. Kitas klausimas – apie rekonstrukciją arba pastato pritaikymą, papildymą naujais priestatais. Palaikyti dvilypio dabarties ir praeities santykio pusiausvyrą – tai vienas iš uždavinių, tenkančių projektuojančiam architektui. Pavyzdžiui, architek-

tas ir architektūros kritikas Brentas Brolinas studijoje (1980) dėstydamas savo poziciją teigė, kad naujasis priestatas, tarpas turi turėti savotiško homogeniško ekspresionizmo, derėti su senuoju pastatu be jokių prieštaravimų, kontrastingumo, išskyrus tam tikrus atvejus, kai tai reikalinga dėl vizualinio tęstinumo tarp skirtingo laikotarpio stilių, pastatų. O architektas Lebbeusas Woodas (1997) papildydamas teigė, kad praeities ir dabarties dvilypumas priklauso nuo savitų pastato estetinio kontrasto asociacijų,

kad, rekonstruojant nuniokotą miestą, architektūra nebėra išraiška kažko, kas egzistavo anksčiau, – tai greičiau instrumentas, padedantis sukurti naują erdvės suvokimo, konstravimo metodą. Architektas bei teisininkas Paulas Spenceris Byardas (1998) ragino analizuoti išraiškingas senųjų pastatų savybes ir suvokti jų reikšmes, kad tai būtų galima įtraukti ir panaudoti, kuriant naujus kontekstus.

Tvarus sprendimas – pakartotinai panaudojamas arba atnaujinamas, restauruojamas senas paveldinis pastatas, kurio svarba pabrėžiama ir naujausiuose paveldo apsaugos dokumentuose (pvz., HUL). Jeigu istorinėje urbanistinio kraštovaizdžio ar gamtinio-kultūrinio kraštovaizdžio dalyje yra apleistų ar savo kokybišką laiką pergyvenusių prastos fizinės būklės pastatų, tvariau būtų pakartotinai panaudoti šiuos objektus, rekonstruojant arba restauruojant juos priklausomai nuo pastato verčių visumos, nes griauinant ir statant naują pastatą sunaudojama daugiau energijos, nei pritaikant tą pastatą prie naujų reikmių (Douglas 2006: 15). Aišku, kiekvieno objekto komponentai kinta nevienodai greitai. Stewartas Brandas (1994) skirsto juos į 6 dalis: vietovė (geografinė charakteristika – amžina), konstrukcija (pastato konstrukciniai elementai, jų gyvavimo laikas siekia 30–300 metų), apvalkalas (pastato išorė, fasadas, paviršiai keičiasi maždaug kas 20 metų), aptarnavimo paslaugos (vandentiekis, elektros instaliacija, liftai ir pan. – jie tarnauja 7–15 metų), erdvinis planas (jis priklauso nuo funkcinės pastato paskirties: komercinių patalpų tarnavimo laikas – 3-ji metai, gyvenamųjų – 30 metų), kiti smulkūs

komponentai (daiktai, baldai – jie keičiami kasdien). Visi šie materialūs komponentai turi įtakos poreikiui natūraliai keisti pastatą. Kiekvienas pokyčius lemiantis sprendimas kultūriniame kraštovaizdyje įgyvendinamas nuosekliai (idealiuotu atveju) planuojant. Toks tvarus vystymasis, vadovaujantis Scott'o Campbell'o tvarumo ir urbanizacijos ryšių koncepcija (Campbell 1996: 4, 2016), susideda iš trijų pagrindinių komponentų: ekonominio vystymosi, aplinkos apsaugos ir socialinio teisingumo. Tai atspindi įtemptą ir lankstų tvarumo suvokimą daugiapakopėje valdymo sistemoje. Kiekvieno iš jų ryšys kuria konfliktą: socialinio teisingumo bei aplinkos apsaugos ir vystymosi (aplinkos teisingumas), aplinkos apsaugos, siekiant ekonominio vystymosi (aplinkos / išteklių ekonomikos problemos), ir išteklių, ekonominio vystymosi, siekiant socialinio teisingumo (socialinė gerovė / politinė ekonomika), ir nuosavybės / turtinį konfliktą. Išsprendus šiuos konfliktus, tampa įmanoma priartėti prie darnaus vystymosi tikslo. Ši holistinė struktūra pateikia orientacinį planą, kuris padeda bendradarbiaujant planuoti ir vertinti, kaip architektūros paveldas pritaikytas prie naujų reikmių (angl. *adaptive reuse*).

Architektūros paveldo pritaikymo prie naujų reikmių vertinimas – visapusiškas ir daug interesų apimantis procesas, į kurį įeina ir istorinių, ekonominių, mokslinių bei estetinių verčių išlaikymas, taip pat apsibrėžtos trukmės plėtros vizijos, suderintos su planavimo strategijomis. Lucy Townsend (2015), rodydama tarpdisciplininį požiūrį, iškelia 5 pagrindinius rodiklius (gamtos, vietovės, ekonomikos, bendruomenės ir psicholo-

gijos), apimančius dar daugiau antrinių parametru, integruojamų į planavimo bei pakartotinio pritaikymo praktiką. Kiti tyrinėtojai, nagrinėdami tvarumo klausimus, taip pat pabrėžia žmogaus aspektą ir didžiausią dėmesį skiria socialinei paveldo apsaugos bei tvarumo svarbai (Vallance 2011), savo modeliu išryškindami tvarumo esmę socialinėse srityse. Tvarų požiūrį paveldo srityje įteisinanti UNESCO rekomendacija dėl istorinio miesto kraštovaizdžio (HUL 2011) – teisinis dokumentas, kuriame kultūros paveldo vystymo koncepcijos apima tiek

pritaikymo, sklaidos, tiek stebėsenos idėjas, tai yra plataus pobūdžio dokumentas, skirtas paveldo erdvėms išsaugoti ir panaudoti. Šioje rekomendacijoje nurodomas metodas, kuriuo vadovaujantis, pabrėžiami harmonijos ir tęstinumo principai, atsižvelgiama į dinamiškas integracijos, harmonijos ir tvarumo idėjas pakartotinai pritaikant paveldą ir atliekant intervencijas (statant naujus pastatus, priestatus, intarpus), nepamirštant istorinių įvykių tęstinumo, kultūrinio konteksto, prasmių ir paveldo verčių (Li, Zhao etc. 2021: 8).

IŠVADOS

Naujos architektūros istorinėje aplinkoje problematika išryškėjo per pastaruosius 200 metų. Pažangos ir naujumo absoliutinimas sukėlė galybę šios srities kolizijų bei konfliktų, kurių anksčiau istorijoje nebuvo. XIX amžiuje išgalėjo nuostata, kad paveldas pripažįstamas tapatumo atspindžiu, ir sutarta, jog praeities paminklai turėtų būti restauruojami. Drastiškus kaitos procesus paspartino ir impulsą imtis didelio masto statinių, kraštovaizdžių, miestovaizdžių kaitos suteikė sparti industrializacija, ekonominės, socialinės bei politinės revoliucijos – jos stiprino leitmotyvą saugoti ryšį su praeitimi, teikiančių vilties ateičiai.

Moderniaisiais laikais, atsiradus atsakui į kardinalius Europos miestų senamiesčių pertvarkymus, išryškėjo naujo ir seno miestų idėjinis supriešinimas, o paveldą pradėta vertinti pragmatiškai. XIX a. antrojoje pusėje pradėjo kilti kultūrinio pagrindo idėjos. Jomis remiantis, imta sieti miesto ateitį su praeitimi, for-

muoti istorinio urbanistinio paveldo apsaugą, įgavusią taip pat ir teisinių normų pavidalą.

XIX a. I. p.–XX a. I p. ankstyvosios restauravimo ir konservavimo koncepcijos ilgainiui peraugo į paveldotvarkos darbus. Tuo metu iškilo viena kitai opnuojančios stilistinio, meninio ir mokslinio restauravimo kryptys (autentiškumo nuostatos). Jos turėjo tiesioginės įtakos, formuojantis paveldosaugos principams, pirmiausia įtvirtintiems Atėnų chartijoje, vėliau Venecijos chartijoje. Didelis dėmesys skirtas estetinėms paveldo vertybėms, požiūris į naujus pastatus, intervencijas į aplinką išliko kritiškas. Susidariusią situaciją paspartinę radikalūs istorinių miestų planuojami ir vykdomi pokyčiai, t. y. didelio masto pastatų statymas, atliekant rekonstrukcijas vykdomi griovimai, suformavo sąmoningą kontrastą tokiose teritorijose ir paskatino kurti tarptautines paveldo apsaugos chartijas. Dėl to, atliekant naujas intervencijas sau-

gomose vietovėse, tapo svarbus dermės paieškų klausimas, pasikeitė galimybių skalė, ji praplėsta nuo aplinkos ignoravimo (kontrastinga aplinkai architektūra) iki imitavimo (atstatymo klausimai). Architektūros paveldosaugai atsižvelgiant į įvairias galimybes (istorinių, eko-

nominių, estetinių verčių išsaugojimą, plėtos vizijos trukmę, planavimo strategijas ir t. t.) ir susitelkiant į harmoningą, tvarų istorinį miestą kaip ilgalaikį tikslą, visa tai turi įtakos naujų pastatų, priestatų bei senų pastatų pritaikymui prie naujų reikmių.

Literatūra

- Ashworth G., Howard P. 2008. *Europos paveldas. Planavimas ir valdymas*. Kultūros paveldo departamentas. Vilnius: Versus aureus.
- Benevolo L. 1961. *History of modern architecture. Volume one. The tradition of modern architecture*. The M. I. T. Press: Cambridge, Massachusetts.
- Byard P. 1998. *The Architecture of additions: Design and Regulation*. New York: W. W. Norton & Company.
- Brand, S. 1994. *How Buildings Learn: What Happens after They're Built*. New York: Penguin Books.
- Brolin B. C. 1980. *Architecture in Context*. London: Van Nostrand Reinhold Company.
- Butkevičienė J. 2014. *Lietuvos architektūros paveldotvarka: netektys ir atradimai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Campbell S. 1996. Green Cities, Growing Cities, Just Cities? Urban Planning and the Contradictions of Sustainable Development, *American Planning Association. Journal of the American Planning Association*, 62, 3: 296–312.
- Danto A. 1996. Introduction: Modern, Postmodern, and Contemporary, Danto A., Goehr L. *After the End of Art: Contemporary Art and the Pale of History*. New York: Columbia University Press.
- Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage*. UNESCO. 1972. Adopted by the General Conference at its seventeenth session Paris, 16 November 1972. Prieinamas internete: <https://whc.unesco.org/archive/opguide12-en.pdf> [žiūrėta 2021 m. lapkričio 10 d.].
- Darlington J. 2020. *Fake Heritage. Why we Rebuild Monuments*. New Haven: Yale University Press.
- Development. American Planning Association, *Journal of the American Planning Association* 62 (3): 296–312. Prieinamas internete: <https://doi.org/10.1080/01944369608975696> [žiūrėta 2022 m. vasario 28 d.].
- Douglas James. 2006. *Building Adaptation*. 2nd ed. Boston: Butterworth–Heinemann. Interaktyvus, prieinamas internete: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.uceb.eu/DATA/CivBook/08.%20Building%20Adaptation.pdf [žiūrėta 2023 m. sausio 12 d.].
- Glendinning M. 2013. *The Conservation Movement: A History of Architectural Presevation. Antiquity to modernity*. London and New York: Routledge.
- Jadrešin-Milic R. 2015. Contemporary Classical Architecture – Reconsidering Tradition, Jelenski T., Juchnowicz S., Wozniak-Szpakiewicz E. (eds.). *Tradition and Heritage in the Contemporary the city*, vol 1, Fundamnetals, 30th Anniversary of the International Centre of Education: Krakow.
- Jokilehto J. 2002. *A History of Architectural Conservation*. Butterworth Heinemann: Oxford.
- Jokilehto J. 1986. A History of Architectual Conservation. *The contributios of English, French, German and Italian Thoughts towards an International Approach to the Conservation Of Cultural Property*. D. Phil Thesis The University of York, England, Institute of Advanced Architectural Studies. Prieinamas internete: https://www.iccrom.org/sites/default/files/ICCROM_05_HistoryofConservation00_en.pdf [žiūrėta 2022 m. lapkričio 1 d.].
- Kasperavičienė A. 2003. Istorinis miestas – stilių dialogas ir kova, Jomantas A., Konsa K. (red.). *Istoriniai miestai. Sena ir šiuolaikiška*. Kultūros paveldo departamentas. Vilnius: Savastis.
- Krier L. 2009. *The Architecture of Community*. Washington: Island Press.
- Kuipers M., de Jonge W. 2017. *Designing from Heritage: Strategies for Conservation and Conversion*. Delft University of Technology. Prieinamas internete: <https://research.tudelft.nl/en/publications/designing-from-heritage-strategies-for-conservation-and-conversion> [žiūrėta 2021 m. balandžio 25 d.].
- Leach A. 2010. *What is Architectural History?* UK: Polity Press.

- Leeuwarden Declaration*. 2018. Adaptive re-use of the built heritage: preserving and enhancing the values of our built heritage for future generations, *13th Trilateral Governmental Conference on the Protection of the Wadden Sea*. Adopted on 23 November in Leeuwarden. Prieinamas internete: <https://www.waddensea-secretariat.org/resources/2018-leeuwarden-declaration> [žiūrėta 2020 m. spalio 15 d.].
- Li Y., Zhao L., Huang J., Law A. 2021. Research frameworks, methodologies, and assessment methods concerning the adaptive reuse of architectural heritage: a review, *Springer Open, Built Heritage* 5:6. Prieinamas internete: <https://doi.org/10.1186/s43238-021-00025-x> [žiūrėta 2022 m. sausio 31 d.].
- Lynch K. 1960. *Image of the City*. Cambridge MA: MIT Press. Prieinamas internete: https://www.miguelangelmartinez.net/IMG/pdf/1960_Kevin_Lynch_The_Image_of_The_City_book.pdf [žiūrėta 2022 m. balandžio 26 d.].
- Von Moos. 1975. From the city for 3 million inhabitants to the "Plan Voisin" (1968), Serenyi P., Prentice-Hall (eds.). *Le Corbusier in Perspective*. New Jersey: Englewood Cliffs.
- Recommendation on the Historic Urban Landscape*, UNESCO Paris, 10 November 2011. Prieinamas internete: <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf> [žiūrėta 2021 m. lapkričio 30 d.].
- Ruskin J. 1989. *The Seven Lamp of Architecture*. New York: Dover Publications.
- The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*. 1931. Adopted at the First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Athens. Prieinamas internete: <https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments> [žiūrėta 2021 m. lapkričio 10 d.].
- The Venice Charter. International charter for the conservation and restoration of monuments and sites*. 1964. Adopted by ICOMOS in 1965. Prieinamas internete: <https://www.icomos.org/en/participer/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/157-thevenice-charter> [žiūrėta 2021 m. lapkričio 10 d.].
- Townsend L. 2015. Effective Strategic Planning, Planet Training Notes. Planning Institute of Australia. Gauta iš: Campbell Duffy and Michelle Edmondson (eds.). 2020. *Located Research: Regional places, transitions and challenges*. London: Palgrave Macmillan.
- Vallance S., Perkins H. C., Dixon J. E. 2011. What is Social Sustainability? A Clarification of Concepts, *Geoforum* 42 (3): 342–348. (interaktyvus). Prieinamas internete: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2011.01.002> [žiūrėta 2022 m. sausio 31 d.].
- Vinas S. M. 2005. *Contemporary Theory of Conservation*. Elsevier Butterworth-Heinemann: Great Britain.
- Woods L. 1997. *Radical Reconstruction*. New York: Princeton Architectural Press.